

О'QUVCHILARNING AQLIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Shukurov Xursan Gadoyevich

Norova Intizor Haqberdiyevna matematika
fani o'qituvchilari, BDTU akademik litseyi

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarning aqliy qobiliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda samarali metod va vositalar tahlil qilinadi. Shuningdek, oliy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, ijodkorligi, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: aqliy qobiliyat, tafakkur, kreativlik, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta'lim, interfaol metodlar, motivatsiya.

Hozirgi globallashuv va raqamli jamiyat sharoitida oliy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – o'quvchining intellektual salohiyatini rivojlantirishdir. Aqliy qobiliyat nafaqat bilimni o'zlashtirish, balki uni tahlil qilish, umumlashtirish, amaliyotga tatbiq etish va yangi g'oyalar yaratish jarayonida namoyon bo'ladi. Shuning uchun zamonaviy pedagogika o'quvchining faol, mustaqil va ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishiga yo'naltirilgan. Faoliyat turlari, jismoniy va aqliy harakatlar har qanday faoliyat real shartsharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'urinishlarda namoyon bo'ladi. Qilinayotgan har bir harakat ma'lum narsaga – predmetga qaratilgani uchun ham, faoliyat predmetli harakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Predmetli harakatlar tashqi olamdagi predmetlar xususiyatlari va sifatini o'zgartirishga qaratilgan bo'ladi. Masalan, ma'ruzani konspekt qilayotgan o'quvchining predmetli harakati yozuvga qaratilgan bo'lib, u avvalo usha daftardagi yozuvlar soni va sifatida o'zgarishlar qilish orqali, bilimlar zahirasini boyitayotgan bo'ladi. Faoliyatning va uni tashkil etuvchi predmetli harakatlarning

aynan nimalarga yo'naltirilganiga qarab, avvalo tashqi va ichki faoliyat farqlanadi. Tashqi faoliyat shaxsni o'rab turgan tashqi muhit va undagi narsa va hodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, ichki faoliyat – birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u sof psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki-aqliy, psixik faoliyat tashqi predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashqi faoliyat ro'y beradi, tajriba orttirib borilgan sari sekin-asta bu harakatlar ichki aqliy jarayonga aylanib boradi. Buni nutq faoliyati misolida oladigan bo'lsak, bola dastlabki so'zlarni qattiq tovush bilan tashqi nutqida ifoda etadi, keyinchalik ishida o'zicha gapirishga o'rganib, o'ylaydigan, mulohaza yuritadigan, o'z oldiga maqsad va rejalar qo'yadigan bo'lib boradi. Har qanday sharoitda ham barcha harakatlar ham ichkipsixologik ham tashqi muvofiqlik nuqtai nazaridan ongi tomonidan boshqarilib boradi. Har qanday faoliyat tarkibida ham aqliy, ham jismoniy–motor harakatlar mujassam bo'ladi. Masalan, fikrlayotgan donishmandni kuzatganmisiz? Agar o'ylanayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi yetakchi faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning peshonalari, ko'zlari, hattoki, tana va qo'l harakatlari juda muhim va jiddiy fikr xususida bir to'xtamga kelolmayetganidan, yeki yangi fikrni topib, undan mamnuniyat xis qilayetganligidan darak beradi. Bir qarashda tashqi elementar ishni amalga oshirayotgan – misol uchun, uzum kuchatini ortiqcha barglardan xalos etayotgan bog'bon harakatlari ham aqliy komponentlardan xoli emas, u qaysi bargning va nima uchun ortiqcha ekanligidan anglab bilib turib olib tashlaydi. Aqliy qobiliyat – bu shaxsning tafakkur jarayonlari (tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish) orqali bilimlarni o'zlashtirish va yangi bilim hosil qilish imkoniyatidir. Aqliy harakatlar shaxsning ongli tarzda, ichki psixologik mexanizmlar vositasida amalga oshiradigan turli – tuman harakatlaridir. Eksperimental tarzda shu narsa isbot qilinganki, bunday harakatlar doimo motor harakatlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday harakatlar quyidagi ko'rinishlarda bolishi mumkin: perseptiv - ya'ni bular shunday harakatlarki, ularning oqibatida atrofdagi predmetlar va hodisalar to'g'risida yaxlit obraz shakllanadi; mnemik faoliyat – narsa va hodisalarning mohiyati va mazmuniga aloqador

materialning eslab qolinishi, esga tushirilishi hamda esda saqlab turilishi bilan bog‘liq murakkab faoliyat turi; fikrlash faoliyati - aql, faxm-farosat vositasida turli xil muammolar, masalalar va jumboqlarni yechishga qaratilgan faoliyat; imajitiv – (“image”-obraz so‘zidan olingan) faoliyati shundayki, u ijodiy jarayonlarda xayol va fantaziya vositasida hozir bevosita ongda berilmagan narsalarning xususiyatlarini anglash va xayolda tiklashni taqozo etadi. Hayotda ko‘nikma va malakalarning ahamiyati katta. Ular bizning jismoniy va aqliy urinishlarimizni yengillashtiradi va o‘qishda, mehnatda, sport sohasida va ijodiyotda muvaffaqiyatlarga erishishimizni ta‘minlaydi. O‘quvchining aqliy qobiliyatini rivojlantirish usullari: 1. Interfaol ta‘lim metodlari Interfaol metodlar o‘quvchining o‘quv jarayonidagi faolligini oshiradi. Jumladan: “Aqliy hujum” (Brainstorming), “Klaster” usuli, Munozara va debatlar, Case-study (vaziyatli masalalar), Loyihaviy ta‘lim Bu metodlar orqali o‘quvchilar mustaqil fikr yuritish, dalillash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. 2. Muammoli ta‘lim texnologiyasi Muammoli ta‘lim o‘quvchilarda izlanish va tadqiqotchilik ko‘nikmasini shakllantiradi. O‘qituvchi tomonidan muammoli savollar qo‘yilishi o‘quvchining tafakkurini faollashtiradi va bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. 3. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi: □ Tahliliy savollar berish □ Qarama-qarshi fikrlarni solishtirish □ Ilmiy maqolalarni tahlil qilish □ “Insert” texnikasi Bu jarayon o‘quvchining mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini mustahkamlaydi. 4. Kreativlikni rivojlantirish Ijodiy topshiriqlar, loyiha ishlari, prezentatsiyalar tayyorlash, innovatsion g‘oyalar ishlab chiqish o‘quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanish ham ijodkorlikni oshiradi. 5. Mustaqil ta‘limni tashkil etish Mustaqil o‘qish, ilmiy manbalar bilan ishlash, referat va kurs ishlari yozish, tadqiqot olib borish o‘quvchining aqliy faolligini oshiradi. Bu jarayonda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi rolini bajaradi. 6. Motivatsiyani oshirish Shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy xulqi va o‘zini qanday tutishi, egallagan mavqei ham sababsiz, o‘z-o‘zidan ro‘y bermaydi. Faoliyatning amalga oshishi va shaxs xulq-atvorini tushuntirish uchun

psixologiyada “motiv” va “motivatsiya” tushunchalari ishlatiladi. “Motivatsiya” tushunchasi “motiv” tushnchasidan kengroq ma’no va mazmunga ega. Motivatsiya – inson xulq-atvori, uning bog‘lanishi, yo‘nalishi va faolligini tushuntirib beruvchi psixologik sabablar majmuini bildiradi. Bu tushuncha u yoki bu shaxs xulqini tushuntirib berish kerak bo‘lganda ishlatiladi, ya’ni: “nega?”, “nima uchun?”, “nima maqsadda?” degan savollarga javob qidirish - motivatsiyani qidirish demakdir. Demak, u xulqning motivatsion tasnifini yoritishga olib keladi. O‘quvchining ichki motivatsiyasi uning intellektual rivojlanishida muhim omildir. Rag‘batlantirish, individual yondashuv, muvaffaqiyatni e’tirof etish aqliy faollikni oshiradi. O‘quvchining aqliy qobiliyatini rivojlantirish uzluksiz va tizimli pedagogik jarayon bo‘lib, u interfaol metodlar, muammoli ta’lim, tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish, mustaqil ta’lim hamda motivatsiyani oshirish orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimova, S. G., Nargiza, N. N., Ikromjonovna, J. S., Lola, R. D., Isabayeva, D. K., & Sherali, Q. U. (2025). The Role of Educational Management in Improving the Quality of Teaching and Learning. *Cadernos de educação, tecnologia e sociedade* Учредители: University of Minho, 18, 187-194.
2. . Narzieva, N. N. (2024). Development of research competencies in the conditions of integrated education in students on the base of a competent approach. *Current Research Journal of Pedagogics*, 5(2), 16-21.
3. Khusenova, N. I., Fayzieva, F. N., Narzieva, N. N., & Rajabova, G. R. (2019). THE CONTENT OF TEACHING LISTENING IN ENGLISH AT ELEMENTARY SCHOOL. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 45-47).